

Kitap İncelemesi

Cengiz Aytmatov Fenomeni ve Azerbaycan

Mehman Hasanlı

Bengü Yayınları, Ankara, Aralık 2023.

ISBN: 978-625-6852-87-7

Afina BARMANBAY*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Kitap İncelemesi

Makalenin Geliş Tarihi: 27.04.2024

Makalenin Kabul Tarihi: 25.05. 2024

DOI: 10.54970/turkuaz.1474604

Content of this Journal is licensed under
Creative Commons Attribution NonCommercial
4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Millî olduğu kadar da evrensel olan Cengiz Aytmatov sanatı hakkında Türkiye’de değişik açılardan yaklaşılacak pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat dünya edebiyatında veya en azından diğer Türk halklarının edebiyatında Aytmatov sanatının yeri ve çekisi ile ilgili Türkiye’de bir literatür eksikliği hissedilmektedir. Cengiz Aytmatov ve Türk dünyası konulu bilimsel etkinliklerin yanı sıra Türkiye dışındaki Türklerin konuyla ilgili kitap çalışmalarının Türkiye’de yayınlanması, alanındaki boşlukları giderebilir ve Cengiz Aytmatov sanatının ulusal ve evrensel yönleriyle bir bütün olarak görülmesini temin edebilir. Bu açıdan bakıldığında, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü öğretim üyesi Doç Dr. Mehman Hasanlı’nın kaleme aldığı *Cengiz Aytmatov Fenomeni ve Azerbaycan* kitabı, konuyla ilgili yeni akademik çalışmaların yapılmasına olanak sağlayacak bir araştırmadır. Bengü Yayınları’na okurlarıyla buluşan kitabı Türkiye Türkçesine aktaran Sefa Başımoğlu’dur. Kitabın editörleri Prof. Dr. Orhan Söylemez ve Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Ateş’tir.

Kitapta; Cengiz Aytmatov’un hayatı ve sanatı ele alınmış, Kırgızistan ve Azerbaycan nesrinde konu ve fikir paralellikleri işlenmiş, Aytmatov ve Azerbaycan konusu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kars-TÜRKİYE, E-posta: afina.barmanbay@gmail.com, ORCID Id: 0000-0001-8038-6668

Aytmatov'un Azerbaycan'daki yazarlara, kültür ve sanat insanlarına yazdığı mektuplar ve arşiv materyalleri çalışmaya zenginlik katarak Azerbaycan-Kırgızistan edebî ve kültürel ilişkilerinin manzarasını canlandırmıştır. Kitaba Ord. Prof. İsa Habıbbeyli tarafından "Ebedî Mohikan" isimli on bir sayfalık ön söz yazılmıştır. Aytmatov'u "edebiyat dünyasında sonsuzluğun sembolü" olarak nitelendiren Habıbbeyli (2023: 7) yazarı hem edebî hem de ebedi mohikan olarak değerlendirmiştir. Aytmatov eserlerinde geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk halklarının ortak kaderinin başarılı bir şekilde yansıtıldığını belirten Habıbbeyli, Kırgızistan ile Azerbaycan, aynı zamanda tüm Türk halkları arasındaki edebî ilişkileri yansıtması bakımından *Cengiz Aytmatov Fenomeni ve Azerbaycan* adlı çalışmanın önemini vurgulamıştır.

Kitapta Cengiz Aytmatov'un sanatı anlatılırken hikâyeciliği, povestleri, romanları, tiyatro eserleri ve şiirleri tek tek ele alınmıştır. *Cengiz Aytmatov: Hayatı ve Eserleri* adlı ilk bölümde öncelikle Kırgız yazılı edebiyatının doğuşuna ve gelişim sürecine değinilmiştir. Aytmatov'un hayatını ve edebî kişiliğini ayrıntılı bir şekilde ele alan Mehman Hasanlı, yazarın hayatı ile eserleri arasında başarılı bir şekilde bağlantı kurmayı sağlamıştır. Örneğin, *Selvi Boylum Al Yazmalım*'ın İlyas ve *Beyaz Gemi*'nin Gulubey gibi karakterlerinin Aytmatov'un çocukluğundaki şoförlük hayalinin izlerini taşıdığına dikkat çekilmiştir (Hasanlı, 2023: 30).

Cengiz Aytmatov'un Hikâyeciliği başlığı altında yazarın *Gazeteci Dzyuyo*, *Aşım*, *Biz Daha Da İleriye Gidiyoruz*, *Talas'ın Kıyısında*, *Kuraklıkta*, *Beyaz Yağmur*, *Baydamtal Irmağı'nda*, *Rakipler*, *Kızıl Elma*, *Oğulla Buluşma*, *Asker Çocuğu*, *Yıldırım Sesli Manasçı*, *Bulgar Kızı*, *Öldür ya da Öldürme* isimli toplam 14 hikâyesi tek tek incelenmiştir. *Kızıl Elma* öyküsüyle birlikte Aytmatov eserlerinde eski mit metinlerinin ve mitolojik sembollerin izlerinin görülmeye başlandığını belirten Mehman Hasanlı, bu çizginin gelişerek daha sonraları yazacağı eserlerinin ana fikrini ve çekirdeğini oluşturduğunu belirtmiştir (Hasanlı, 2023: 48).

Cengiz Aytmatov'un Povestleri başlığı altında *Yüz Yüze*, *Cemile*, *Deve Gözü*, *İlk Öğretmen*, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, *Toprak Ana*, *Elveda Gülsarı*, *Beyaz Gemi*, *Erken Gelen Turnalar (Sultanmurat)*, *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*, *Cengiz Han'a Küsen Bulut* olmak üzere kitapta toplam 11 povest incelenmiştir. Bu povestlerin Aytmatov nesrinin bel kemiğini oluşturduğu (Hasanlı, 2023: 84) belirtilmiştir. Sovyet döneminde sıkça kullanılan povest türü artık ortadan kalkmak üzeredir. Povest türü Türkiye'de *uzun hikâye* olarak adlandırılmaktadır. Aslında povestler, roman ile uzun hikâye arasında geçiş niteliğindedir fakat günümüzde pek çok povest "roman" olarak kabul görmektedir. Bu husus, Aytmatov'un bazı povestleri için de geçerlidir. Mehman Hasanlı, *Beyaz Gemi*, *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*, *Cengiz Han'a Küsen Bulut* adlı povestlerin roman türü özelliklerini taşıdığını belirtmiştir. *Beyaz Gemi* eserini yazarın sadece povestleri arasında değil, aynı zamanda hikâyeciliğinde de yeni bir aşamanın başlangıcı olarak gören Hasanlı, *Yüz Yüze* povestini Aytmatov nesrinde ciddi bir dönüş noktası olarak nitelendirmiştir. *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek* povesti, mitolojik içeriği bakımından yazarın en güzel eseri olarak değerlendirilmiştir. Şöyle ki, "Anlatıda gerçeklik ile gerçek dışı arasındaki sınırlar, mit metni ile yazarın hayal gücü o kadar şeffaftır ki, birinden diğerine geçiş hissedilemez" (Hasanlı, 2023: 83). *Elveda Gülsarı* povesti, Hasanlı'ya göre Cengiz Aytmatov ruhunu ve kişiliğini en iyi şekilde ortaya çıkaran eserdir.

Cengiz Aytmatov'un Romanları başlığı altında *Gün Olur Asra Bedel*, *Kıyamet (Dişi Kurdun Rüyaları)*, *Kassandra Damgası*, *Dağlar Yıkıldığında (Ebedi Gelin)* isimli dört roman ele alınmıştır. Aytmatov nesri *Gün Olur Asra Bedel* romanıyla doruk noktasına ulaşmıştır (Hasanlı, 2023: 126). *Dağlar Yıkıldığında (Ebedi Gelin)* romanı ise Aytmatov dehasının mükemmel sonucu olarak değerlendirilmiştir. Hasanlı, Aytmatov'un bu dört romanla dünya romancılığına damgasını vurduğunu belirtmiştir.

Cengiz Aytmatov'un Tiyatro Eserleri başlığı altında Aytmatov'un Kaltay Mahammadcanov ile birlikte yazdığı *Fuji-Yama* ve Muhtar Şahanov ile birlikte yazdığı *Sokrat'ı Anma Gecesi* isimli iki eseri ele alınmıştır. *Fuji-Yama* draması Aytmatov'un insanlığın geleceği ile ilgili endişelerinin ifadesi olarak nitelendirilmiştir. *Sokrat'ı Anma Gecesi* adlı oyun ise Kazak ve Kırgızların geçmişini, bugünü ve geleceğini tarihsel örneklerle gösteren bir eser olarak değerlendirilmiştir (Hasanlı, 2023: 174).

Cengiz Aytmatov'un Tiyatro Şiirleri başlığı altında *Ekincinin Duası*, *Issık Göl'e Hasret*, *Rüzgâra Hitap*, *Dağ Geçidinde*, *Yeni Ay İçin* isimli şiirler ele alınmıştır. Aytmatov'un hikâye, povest ve romanları şiirseliği ile dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Mehman Hasanlı'nın Aytmatov nesrinin esrarengiz bir çağrı ve dua özelliklerinden bahsetmesi manidardır. *Ekincinin Duası*, Aytmatov eserlerinin farklı temalarının genelleştirilmiş şiirsel bir yansıması olarak nitelendirilmiştir. Hasanlı'ya göre Aytmatov'un nesir eserlerinde yer alan şiirler, doğaya seslenen bir şamanın dualarını hatırlatmaktadır (2023: 177). Gerçekten de dünyaya, doğaya seslenen şiir kahramanlarının duaları, Aytmatov ideallerinin tercümanıdır.

Kitapta Cengiz Aytmatov'un hayatı ve sanatı ayrıntılı bir şekilde incelendikten sonra *Kırgız ve Azerbaycan Nesrinde Konu ve Fikir Paralellikleri* ele alınmıştır. Bu bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle Cengiz Aytmatov ve İsa Hüseyinov'un povestlerinde savaş konusu ele alınmıştır. Sovyet dönemine kısa bir yolculuk yapılarak Kırgızistan ve Azerbaycan'daki sosyal, siyasi, tarihî paralelliklerden bahsedilmiştir. Sovyetlerin Repressiya dönemi ve ardından İkinci Dünya Savaşı yılları üzerinde durulmuştur. Bilindiği üzere, Sovyetler Birliğinde İkinci Dünya Savaşı SSCB halkları için "Büyük Vatan Muharebesi" olarak lanse edilmiş ve bu düşüncüyü tüm Sovyet halklarının bilinçaltına yerleştirmek için inanılmaz bir çaba sarf edilmiştir. Doç Dr. Mehman Hasanlı, bu hususa dikkat çekerek hem Azerbaycan hem de Kırgızistan halkı için bu savaşın gerçek mahiyetini ve sıradan halk için neler ifade ettiğini ortaya koymayı başarmıştır. Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı'nın Türk halkı için bir onur ve şeref meselesi olduğuna değinerek SSCB halklarının çoğu için İkinci Dünya Savaşı'nın vatan değil, bir insanlık savaşı olduğuna dikkat çekmiştir. "Mevcut savaş, sıradan Azerbaycan köylüsü gibi Kırgız halkı için de anlaşılmazdı" (Hasanlı, 2023: 188). Kitapta Cengiz Aytmatov'un İkinci Dünya Savaşı ile ilgili povestleri ile Azerbaycan nesrinin önde gelen isimlerinden İsa Hüseyinov'un aynı konudaki povestleri karşılaştırılmıştır. İsa Hüseyinov'un *Tütek Sesi* ve *Saz* povestleri ile Aytmatov'un *Yüz Yüze*, *Cemile*, *Toprak Ana*, *Erken Gelen Turnalar* gibi povestlerinin ortak noktaları tespit edilerek şöyle sıralanmıştır:

- a) Her iki yazar SSCB rejimi döneminde aynı süreçten geçmiş ülkelerde yaşayıp faaliyet göstermişlerdir;
- b) Her iki yazar 1928 doğumludur ve aynı savaşın acısını yaşamışlardır;
- c) Coğrafi yönden uzak olmasına rağmen her iki yazarın eserlerinde tasvir edilen mekânlar birbirine pek fazla benzemektedir;
- d) Her iki yazar Türk'tür ve bu hususun her iki yazarın sanatında önemli bir etkisi vardır;
- e) Her iki yazarın savaşla ilgili eserlerinde otobiyografik unsurlar oldukça güçlüdür (Hasanlı, 2023: 189).

Kırgız ve Azerbaycan Nesrinde Konu ve Fikir Paralellikleri bölümünün ikinci kısmında ise Aytmatov'un *Cengiz Han'a Küsen Bulut* povesti Yusuf Samedoğlu'nun ünlü *Kıyamet Günü* romanıyla karşılaştırılmış ve her iki eserin başlıca konusu olan Repressiya meselesi incelenmiştir. Ayrıntılı paralellikler üzerinde duran Mehman Hasanlı, yazarların hayatlarından yola çıkarak yarattıkları karakterler arasında bağlantılar kurmuştur. Aytmatov'un babası Törekul ile Yusuf

Samedoğlu'nun babası ünlü şair Samet Vurgun'un Repressiya döneminden etkilenen kaderlerinin her iki yazarın eserlerinde nasıl can bulduğu orijinal bir bakış açısıyla incelenmiştir. Cengiz Aytmatov'un ve Yusuf Samedoğlu'nun trajik olaylara yaklaşımları yazarların otobiyografileriyle ilişkilendirilmiştir. *Cengiz Han'a Küsen Bulut* povesti ile *Kıyamet Günü* romanı, Rusya hegemonyası altındaki tüm Türk illerindeki yaşanmışlıkları büyük bir ustalıkla nakşetmiştir. Bu konuya vurgu yapan ve her iki eseri "roman içinde roman" olarak değerlendiren Mehman Hasanlı'ya göre tüm olumsuz ve trajik olaylara rağmen her iki yazar, yüce adaletin tecelli etmesine olan inançlarını kaybetmemişlerdir.

Cengiz Aytmatov'un Azerbaycan'la İlişkileri başlığı altında Aytmatov ile Azerbaycan'ın önde gelen yazarları, şairleri, sanatçıları, kültür dünyasının önde gelen isimleri ve siyasi figürleri arasındaki ilişkiler ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Bu ilişkiler, öncelikli olarak Kırgız ve Azerbaycan halklarının Türk kökenli olması ve SSCB dâhilinde aynı kaderi paylaşması ile açıklanmıştır. Mehman Hasanlı'nın tespitine göre Cengiz Aytmatov *Cemile* adlı eserini yayınlamadan önce ilk defa İsmail Caferpur adlı Azerbaycanlı arkadaşına okumuştur (Hasanlı, 2023: 237). Kitapta, Aytmatov'un Azerbaycan ile edebî ilişkileri detaylı bir biçimde irdelenmiştir.

Cengiz Aytmatov'un Azerbaycan'da Araştırılması başlığı altında 1970'lerde P. Halilov'un, 2000'li yıllardan itibaren İ. Habibbeyli, L. Gerayzade, V. Rüstemzade, N. Caferov, A. Emrahoğlu, T. İsmailov, U. Hüseynova, E. Guliyev, B. Vahabzade gibi isimlerin Aytmatov hakkında yaptıkları çalışmalara değinilmiştir. Cengiz Aytmatov eserleri dünya dillerine 1960'lı yıllardan itibaren çevrilmeye başlanmıştır. *Cengiz Aytmatov'un Eserleri Azerbaycan Türkçesinde* başlığı altında 1960'lı yıllardan günümüze kadarki süreç ele alınmıştır. Azerbaycan'da ilk defa 1961'de yayınlanan ilk eseri, Aytmatov'un 1958'de yazdığı ve kendisine dünya çapında ün kazandıran *Cemile* povestidir. Eseri Azerbaycan Türkçesine Gilman Musayev aktarmıştır. 1960'lı yıllardan başlayarak T. Aliyev, G. Alibeyov, İ. İbrahimov, E. Eylisli, H. Aliyev, İ. İbrahimov, 1990'lı yıllarda V. Rüstemzade, V. Alihanlı, M. Osmanoğlu, 2010'lu yıllarda İ. İlyaslı, N. Cabbarlı, M. Hasanlı vd., Aytmatov'un eserlerini Azerbaycan Türkçesine aktaran isimlerdir. 2004 yılında Azerbaycan'da Latin harfli toplu yayın uygulamasından sonra Cengiz Aytmatov'un aynı yılda 2 ciltlik Seçilmiş Eserleri ilk defa Latin alfabesiyle yayınlanmıştır. 2009 ve 2014 yıllarında bu neşirler tekrarlanmıştır. En son 2023'te N. Abdülrahman'ının Aytmatov'dan çevirdiği roman, povest ve hikâyelerden oluşan kitabı Kırgızistan devleti tarafından takdir edilmiştir. Böylece, başlangıcından günümüze kadar Aytmatov eserlerinin Azerbaycan Türkçesine sistemli ve başarılı bir şekilde aktarıldığı ve defalarca yayınlandığı görülmektedir. Bu süreçten bahsederken Doç Dr. Mehman Hasanlı çevirmen, kitapları hazırlayan ve kitaplara ön söz yazan isimleri de belirterek 1960'lardan günümüze kadarki dönemin genel manzarasını oluşturmuştur. Bu manzara, başlangıcından beri Aytmatov'un şahsına ve eserlerine olan ilginin hiç eksilmediğini göstermektedir; çünkü Cengiz Aytmatov adeta Azerbaycan aydınlarının duygu ve düşüncelerinin tercümanı olmuştur.

Sovyet döneminden bu yana Aytmatov eserleri Azerbaycan sahnelerinde defalarca oynanmıştır. Kitabın *Cengiz Aytmatov'un Eserleri Azerbaycan Tiyatrosunda* başlığı altında bu konu ele alınmıştır. İlk olarak 1966 yılında Aytmatov'un *Toprak Ana* povestinin sahneye uyarlandığı hakkında bilgi verilmiştir. 1986'da yazarın *Gün Olur Asra Bedel* eseri de uyarlanarak Azerbaycan sahnesinde oynanmıştır. *Fuji-Yama* ve *Sokrat'ı Anma Gecesi* isimli tiyatro eserleri defalarca sahnelenmiştir. 2004'te yazarın *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek* povesti de sahneye uyarlanmıştır. 2013'te *Gün Olur Asra Bedel*, Azerbaycan'da "Mankurt" adıyla sahnelenmiş ve büyük ilgi görmüştür.

Kitabın sonunda kullanılan fotoğraflar çalışmaya başka bir renk katmıştır. Cengiz Aytmatov'un Süleyman Rüstem, Mirza İbrahimov, Resul Rıza, Mirvarid Dilbazi, Bahtiyar Vahabzade, Anar, İsa

Habibbeyli, Cevad Heyyet, Sabir Rüstemhanlı gibi isimlerle, ayrıca cumhurbaşkanları Haydar Aliyev ve İlham Aliyev ile olan fotoğraflar Aytmatov ve Azerbaycan konusunun görsel sunumu niteliğindedir.

Cengiz Aytmatov Fenomeni ve Azerbaycan kitabı, ciddi bilimsel araştırmalar sonucunda ortaya koyulan ve Aytmatov'un çağdaş Azerbaycan edebî hayatındaki yeri hakkında dolgun tasavvur oluşturan donanımlı bir eserdir. Cengiz Aytmatov sanatını Türk kültürünün bir parçası olarak gösteren bu özgün çalışma, alanındaki boşluğu dolduracaktır. 23.04.2024 tarihinde Kırgızistan ve Azerbaycan cumhurbaşkanlarının katılımıyla Bakü'de gerçekleştirilen Cengiz Aytmatov anıtının açılış töreni Aytmatov ve Azerbaycan konusunun, dolayısıyla ortak Türk kültürü meselesinin güncelliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Habibbeyli, İ. (2023). Ön Söz. Ebedî Mohikan. *Cengiz Aytmatov Fenomeni ve Azerbaycan*. Ankara: Bengü, s. 7-17.

Hasanlı, M. (2023). *Cengiz Aytmatov Fenomeni ve Azerbaycan*. Ankara: Bengü.